
Oroszország a görög kultúrkör politikai képzeiben

Az itt ismertetett könyv egy görög szerző munkája, amelyet a kora újkori Görögország és Oroszország kapcsolatairól írt meg a németül, a német tudományosság által kidolgozott módszertan segítségével.

A monográfia középpontjában az a kérdés áll, hogy a XVII. századi görög értelmiség számára hogyan és mennyiben vált a Romanovok uralta Oroszország követendő mintává, és hogy miként szerették volna megnyerni Oroszországot a saját ügyüknek, az ortodoxia védelmezőjének, illetve az Oszmán Birodalom elleni fellépés fő támogatójának, továbbá, hogy ezzel kapcsolatban – különösen a 18. századra – milyen történelmi emlékezet-toposzok, képzetek alakultak ki a görög kultúrkör, azaz a néhai Bizánci Birodalom görög része írástudóinak fejében.

A könyv három fő részre tagolódik. A szerző az elsőben a módszertani alapokat fektette le, illetve a görög ortodoxia és az Oszmán Birodalom 1453 utáni viszonyát mutatta be. A másodikban Oroszország XVIII. századi felemelkedéséről és a görög kulturális térrel, azaz az Oszmán Birodalomba betagozódott területekkel fenntartott politikai kapcsolatokról értekezett. Itt különös figyelmet érdemelnek azok – a szerző által csak projekteknek nevezett – politikai ötletek, amelyekkel görög, illetve a görög kultúrkörhöz tartozó értelmiségiek a cárt és az orosz elitet akarták rábeszélni az oszmánok elleni fellépésre. A harmadik nagyobb részben a görög értelmiség fejében megfogalmazódott fikciókról és elképzelésekről, illetve azokról a történelmi figurákról és eszmékről olvashatunk, amelyek ezeket az elképzeléseket mozgatták. Itt kapott helyet a *translatio imperii*, a politikai ortodoxia, az egyház, a nép és az uralkodó viszonyának bemutatása. A tartalmi részeket egy igen gazdag bibliográfia zárja, amely

a szerző széleskörű forrásismeretéről és szakirodalmi tájékozottságáról tanúskodik, a függelékben olvashatjuk a témához kapcsolódó legfontosabb forrásokat, jellemzően a cárok és a görögök levelezését.

A könyv módszertani alapvetését a német medievisztikai kutatás által kidolgozott ún. *Vorstellungsgeschichte* jelenti. A kifejezés magyar értelme nehezen adható vissza egy szóval, a szó szerinti „képzelet- vagy elképzeltéstörténet” csak nyomokban adja vissza a fogalom értelmét. A *Vorsellungsgeschichte* – körülírva – a történeti források sajátos megközelítését jelenti, amely a források írójának, illetve a forrásokban előbukkanó személyek gondolkodásmódjának, a szerzők és hőseik szinte vágyvezérelt gondolkodásmóddal továbbgondolt eszméinek a vizsgálatát takarja. A *Vorstellungsgeschichte* kiötlője Hans-Werner Götz, a Hamburgi Egyetem nemrég nyugalmazott középkortörténet professzora volt, első ilyen szemléletű munkája *Freisingi Ottó Chronica de duabus civitatibus* c. krónikáját elemezte, a szerzőnek a Szent Ágostoni *civitas*-eszméről kialakult XII. századi képzeletét vizsgálva. Freisingi Ottó fejében persze nem ok nélkül jelentek meg az Ágostoni *civitas*-elméletről alkotott képzetek: mélyen elkeseredett volt a császárok és pápák egyre élesebb szembenállása miatt, így – a *civitas*-eszme recepciója a XII. század politikáját kívánta alakítani, legalábbis a szerző vágyálmaiban. Hozzá kell persze tenni, hogy a *Vorstellungsgeschichte* önálló történeti módszertani útként a korábbi német kutatásból, elsősorban Helmut Beumann és Reinhard Wenskus eszmetörténeti tanulmányaiból nőtt ki, így nem választható el a XX. században megerősödött ún. *Geschichtsbild-Forschung*tól, amely az egyes szerzők világnépeinek, a világról alkotott gondolkodásának kutatását jelentette.

Visszatérve az itt ismertetett könyvre, *Nicolas Pissis* az Oszmán Birodalom fennhatósága alá került görög értelmiség fejében élő eszmék mentén csoportosította a könyv főbb megállapításait. A Bizánci Birodalom 1453. évi elfoglalása után az Oszmán Birodalomba integrált görög területeken egyedül az ortodox egyház maradt meg érintetlenül, és annak ellenére, hogy az oszmánok – leginkább gazdasági vonatkozásban – felügyelet alá vonták, az egyház és az általa ápolta kultúra háborítatlanul tovább élt. Ennek volt köszönhető, hogy

Oroszország XVII. századi lassú felemelkedésével a görög értelmiség egy részében meggyőződéssé kezdett válni, hogy a cárok eljönnek, és felszabadítják őket a török iga alól. Pissis monográfiája tökéletes pontossággal mutat rá arra, hogy mekkora szakadék tátongott a valóság és a vágyvezérelt gondolkodás között. Bár a Harmadik Róma elmélet, a *translatio imperii* gondolata, az orosz cárok nagyhatalmú, északi uralkodóként történő leképzése a XVIII. századra állandó, immár nem hitvallásszerű, hanem politikai képpé vált a görög fejekben, a politikai realitások rendszerint mindig felülírták a képzeteket.

E helyen talán a legérdemesebb a Harmadik Róma elméletre utalnunk. Közismert, hogy Bizánc bukása után Moszkva magának vindikálta az ortodox keresztények feletti védnöki szerepet, illetve egyfajta sajátos *translatio imperii* szellemében Konstantinápoly szerepét is át akarta venni. A könyv – megítélésem szerint – jól mutat rá, hogy a XVII. században Moszkva mint Harmadik Róma állandó történeti képpé vált a görög értelmiség gondolkodásában, és többek között erre hivatkozva próbálták meg saját érdekükben politikai lépésekre rávenni a cárokat. Csakhogy – és talán éppen ezért érdekes a vágyvezérelt gondolkodás kutatása a történeti forrásokban – hiába akart diadalt ülni az eszme a józan ész felett, a politikai realitás rendszerint felülírta a magasztos gondolatokat. Különösen az 1648. évi kozákfelkelés kapcsán derült ki, hogy Oroszország a saját maga politikai érdekei mentén ítélte meg az eseményeket, kénytelen volt figyelembe venni többek között az akkor még erős Lengyel Királyságot is, és legfeljebb az értelmiségi párbeszéd szintjén érdeklődött a görögök fejében sajátos és kerek történetté váló politikai ortodoxia iránt. Sőt, Pissis könyvét olvasva úgy tűnik, hogy a koraujkori Oroszországgal összefüggésbe hozott történelmi klisék, úgy is, mint a politikai ortodoxia által gerjesztett nyugatellenesség, a cárok mint a bizánci császári hatalom örökösei és az örökség gondozói sokkal jobban érdekelték a görögöket, mint az orosz cári udvart.

A könyv másik komoly eredménye, hogy Pissisnek sikerült a feldolgozott források alapján kimutatnia: a korábban sajátos ortodox útnak tekintett politikai eszmék nem választhatók el a közös európai politikai nyelvtől és a modern államokhoz kapcsolódó eszméktől.

Így a szerző az orosz-görög viszonyrendszert – különösen Nagy Péter reformjai utáni időkre nézve – a közös európai fejlődés részeként látta.

Összefoglalva, az itt ismertetett könyv egy remek összefoglaló egy fontos és európai jelentőségű témáról, amely megítélésem szerint több kérdésben is alapvetően új megközelítéseket tudott bemutatni, amelyek vélhetően további kutatások kiindulópontjai lesznek majd.

Nikolas Pissis: *Russland in den politischen Vorstellungen der griechischen Kulturwelt 1645–1725* (Oroszország a görög kultúrkör politikai képzeletében 1645–1725 között). Kultur und Sozialgeschichte Osteuropas, Band 10, Hrsg. von Dittmar Dahmann, Anke Hilbrenner et alii. V&R Unipress: Göttingen 2020. 394 o. + függelék + bibliográfia és index.

Bagi Dániel